

O umění odejít, stolových horách, jiných alternativách žití, jakož i o štěstí a východních větrech.

Tvůj poslední film Láska, kterou opouštím, který jsi natočil v roce 1998, byl do jisté míry unikátní tím, že byl skutečně poslední. Už mnoho umělců mluvilo o své poslední výstavě a poslední roli, ale téměř nikdo svému slovu nedostal. U Tebe slovu „poslední“ také mnoho lidí nevěřilo – na vrcholu slávy, klasik českého dokumentu, plný sil a zkušeností. Co Tě vedlo k takovému ráznému kroku?

Těch důvodů je víc – dostal jsem například signály zdravotní, že mé tělo a následně psýcha nejsou na tom tak dobře, abych je mohl stále tak přetěžovat. Dělat dokument, jak to cítím já, předpokládá člověka, který je po všech stránkách fit a pracuje s mladickou chutí. Takovým jsem se, bohužel, už necítil.

Nejdůležitější bylo ale to, že vědomí konečnosti bylo celý život mým věrným průvodcem. Že všechno jednou skončí, a tedy i práce a život, bylo tématem mých myšlenek i filmů. A umět odejít, eventuelně umřít, mi vždycky připadalo zrovna tak důležité jako umět žít. Taky mě vždycky vzrušovalo udělat nějaký čin, který by mi dal pocit, že jsem vzal osud do svých rukou, že přece jen vládnu svým životaběhem já, a ne jen shluk osudových náhod a všelijakých závislostí.

Pro mě je průběh života jako chůze po stolové hoře. V mládí zraješ, poznáváš a stoupáš vzhůru. Potom jdeš po zdánlivě dlouhé náhorní plošině, kde vydáváš, tvoříš, žiješ naplno svůj produktivní věk. Pak přichází sestupná část, kterou často nechceme vidět a vytěsňujeme ji. Bavilo mě vždycky zachytit okamžiky i místa, na kterých právě jsem, uvědomovat si, kde jsem poprvé a kde asi naposledy, kdy se mi

daří a vítězím a kdy jsem naopak prohrál. A když jsem na svém datu narození viděl a na sobě cítil, že začíná sestup, pověsil jsem povolání na hřebík. Myslím, že je dobré nalévat si čistého vína, a to nejen v pracovním životě, ale i třeba při chátrání stárnutím, hroutících se vztazích a podobných neveselých věcech. Schopnost reflektovat běh svého života a eventuálně tu a tam udělat drobné korekce jeho dráhy život drammatizuje a dělá ho zajímavějším. A je toho schopen díky mozku právě jen člověk.

Mimochodem, největším paradoxem života mi připadá relativně strašně krátká plošina té stolové hory. Co času vezme, než člověk vystoupá, aby se něčemu naučil a zjistil, co ten život obnáší, pak v dobrém případě čtyřicet let se na náhorní plošině pachtíš a potom dlouhý a často smutný sestup dolů.

Domníváš se dnes, že odejít bylo správné rozhodnutí?

To mé odejití vidím jako jednu z možných alternativ. Jsou profese, při kterých můžeš zůstat až do konce. Pro herce si může kmoťrůčka přijít až na jeviště. Nebo spisovatel může pracovat, když mu to pálí, když je odpočatej, když se mu zrovna chce, když ho zrovna nemoc netejrá a není strašně unavenej. Já jsem ale tahal těžkou kameru a musel plnit termíny. Byl jsem jako tanečník, který si taky nemůže dovolit tancovat do šedesáti a pak se zhroutit do orchestřiště.

Snažím se sestup z té hory brát tak, že se při něm můžou otevřít rozhledy dosud netušené, že člověk může poznávat i jiné oblasti života, a třeba i poznat radosti, které mu určitá závislost na milované profesi poznat neumožnila. Třeba to tak bude, a nebo to jsou jen těšínská jablůčka. Uvidíme.

Jak jsi ale poznal, že se plošina stolové hory začíná svažovat? Co to bylo za signály?

Po šedesátce přišel signál v podobě infarktu. Nikdy bych nevěřil, že bych ho měl dostat zrovna já, který žil relativně zdravě, sportoval a na

životosprávu dbal. Pro mě byl infarkt zrovna takovým překvapením jako pro mou rodinu a lidi, kteří mě znali. Ničil mě příliš velký pocit odpovědnosti, který jsem si ve všech oblastech připouštěl. Přesto jsem si ale myslel, že přeháním, když jsem říkal, že mě to jednou složí.

A pak, je tu ta zmíněná konečnost a pomíjivost. Natočil jsem několik filmů s pomocí toho světla shůry, které mají něco navíc ne úplně mou zásluhou. Nemyslím si, že kdybych jich natočil dvakrát tolik, byl by tím svět nějak mimořádně obohacen, a ani můj životní pocit by nebyl jiný. Okolí na můj odchod reagovalo s údivem a lidi mi říkali: „A proč prosím tě?“. Uteče ale měsíc, dva, rok, a pokud nejsi Mozart, tak sejdeš z očí, myslí a vymizíš ze světa. Tak je to určeno: přijdeš na svět; když máš štěstí, zazáříš jako kometa, a pak shoříš v hustých vrstvách atmosféry.

Po čtyřiceti letech usilovné práce, řada významných výsledků... Nebylo Ti to ani trochu líto? Možná i název Tvého rozlučkového filmu to naznačoval - Láska, kterou opouštím...

Samozřejmě, že mně je to líto. Ta lítost není nad ztracenou filmařinou, ale nad tím, že se musí umřít. Kdybych byl ale nesmrtelný a měl točit do sto padesátí, asi bych bědoval víc, to by byla hrůza absolutní. Tobě jako studentovi jsem radíval urychlit zranění, sobě teď ordinuju zpomalit chát-rání - tak mimochodem nařizovali bolševici zacházet s bytovým fondem v Praze.

Dodneška se mi zdá, že rozhodnutí to zabalit bylo rozumné.

U filmařiny není zřejmé, kdy začíná důchod. Jsou režiséři, kteří točí, dokud mohou, a tak rozměňují svoje předchozí díla. Ty jsi se rozhodl zcela vědomě, na základě těch signálů. Ale jakou jsi našel alternativu? Rozuměl bych, kdybys měl nějaké koníčky, na které ses „do důchodu“ těšil. Ale Tyš přece nemohl mít na koníčky ani čas...

Ve Tvé otázce se zrcadlí západní způsob myšlení, který je zaměřen na výkon: člověk by měl dělat kariéru. Mým cílem by mělo být

točit filmy, dosáhnout úspěchu, dostat ceny, pověsit si je po zdech tady vůkol, postavit dům s bazénem... Přiznávám, že do určité míry jsem tak žil. Zřejmě ale, aniž by člověk musel být vyznavačem východních filozofií, existují k tomuto způsobu žití adekvátní alternativy.

Že odbočuju - dominantní a krásnou motivací k práci bývala odjakživa nutnost obživy. Není ale dne, aby mi netelefonoval někdo z padesátníků a nenaříkal si na přepracovanost, uhoněnost, hektičnost, únavu, „depky“ a další věci pro dnešek tak charakteristické. A přitom nikdo z těch volajících netrpí nedostatkem, klidně by to mohli zapíchnout a dožít ten krátký život i se svými dětmi v relativním blahobytu. Jsou to ale závisláci, jejich droga přináší rozkoše, kterých je těžko se zbavit. I když předpokládám, že mi volají v situacích, kdy je jim zrovna bídno, zdá se mi, že se svým životem opravdu nejsou spokojeni. A přitom objektivně by si měli života teď nejvíc užívat - děti už odešly, v práci jsou na vrcholu kariéry, nemoci na ně ještě nedoléhají dramaticky, ve vztazích nemusí už trpět jako v mládí, protože už by je v jejich věku mohla ovanout perut' moudrosti.

Nejsmutnější na tom všem je, že práce v rozumném množství je nejen nejlepší zábava, ale i nejlepší lék na všelijaké neduhy duše. Někdy mě až děsí, jak to „všeho s mírou“ platí úplně na všechno.

A co ty adekvátní alternativy?

K těm se prokousat je právě strašně bolavé. Kdekdo s nimi koketuje, leč málo je těch, kteří se je odváží vyzkoušet na vlastní kůži. Mou „výhodou“ je, že jsem v situaci, kdy je už hledat musím, protože jsem svou drogu-práci opustil. Člověk je tvor, který po nějakých drogách a rozkoších s nimi spojených touží. Celý figl je v tom, naučit se je hledat a nacházet v jiných než probádaných krajích.

Na vlastní kůži jsem si ověřil, že když si pěkně srovnám dřevo, když posekám kosou příkop, když se mi s mírem v duši daří být několik dnů sám se sebou, nebo když se mi do novinového sloupku po-

daří zformulovat myšlenka, jsou pocity radosti (štěstí, uspokojení, rozkoše – jak to kdo chce nazvat) velmi podobné pocitům, které jsem mívával po vydařeném natáčení nebo při přebírání cen na festivalech. A přitom mi radost nekálí nesčetně věcí, které k filmařině neodmyslitelně patří. A zpětná vazba? Stará zkušenost praví: jeden konkrétní divák (čtenář či jedlík), který pochválí posekanou louku, upečený chleba či napsanou myšlenku, udělá víc radosti, než kolik jí ukazují relativně vysoká čísla o sledovanosti hlášená peplemetrem. Takže čistě sobecky, co se vnitřních pocitů týče, to vychází nastejno, dokonce ta radost alternativní je bytelnější, bezpečnější a není po ní taková kocovina.

Zbývá argument, že jsem mohl více filmy udělat lidem více radosti. Ten ovšem neobstojí. Na dokumenty se dnes dívá, z různých příčin, tak málo lidí, že lépe než více filmů by bylo dostat k divákovi dobré filmy stávající. Když vznikne vydařený a krásný film, je to jako zázrak. Znovu a znovu jsem byl po celý život tázán, kde by byly takové filmy k vidění. Nikde. Běžely chvíli v kinech nebo jednou či dvakrát v televizi a šmytec. A přitom co tři roky se rodí nová generace diváků (jako pro Večerníčky) a co tři roky by se tedy mohly a měly vydařené filmy znovu promítat nebo vysílat. Leč marnost nad marnost.

No a poslední hypotetický argument je, že když stále točíš, tak stále vyděláváš. Vždycky jsem ale zastával názor, že největší výdělek je, když peníze nevydáš. Malá potřeba a spotřeba rovná se velká svoboda. Člověk pak může pracovat hlavně z vnitřních popudů, může i nepracovat a práci odmítat.

Takže nejtěžší na té adekvátní (tedy neprestížní, nectižádostivé, skromnější a řekněme pokornější, a co se radosti týče, rovnocenné té konzumní) životní alternativě je vydržet, až se nové sedlo usadí.

Měl jsem jako dokumentarista to štěstí, že jsem mohl navštěvovat chaloupky v podzámčí i paláce mocných. Nikdy jsem si nevěšiml, že by rozdíl v životních podmínkách či genetické výbavě ovlivňovaly výrazně to, jak se těm lidem na světě líbí, jestli se ze života radují a jsou tudíž šťastní. A o to přece v životě taky běží.

Přece jen. Tvůj celý život je spíš dokladem západního způsobu chápání života.

Asi v tom, co říkám, bude i kus přirozené tendence zdůvodnit si situaci, v které jsem se ocitl, a podepřít ji nějakou „filozofií“. V mládí jsem toužil se dotknout vyšších met, chtěl jsem světu něco odevzdat, posunout dál hranice v mé profesi a udělat něco, pro naši vlajku, pro vlast. Jak ale léta přibývala, čím dál víc mi rozum hlásil, že jsem na tom světě jenom jednou, že to pro mě všechno co nevidět definitivně skončí, protože já se sem v příštím životě už nevrátím. A tudíž, že mám poslední šanci něco udělat a zkusit žít jiný život. Je to těžké, ale ne zase tak, jako třeba emigrace, a ne tak bolavé, jako je rozvod. Dopřál jsem si tedy v pětadesátí toho sobectví a přestal se dívat na život obživně a prestižně. A zkouším tu duchovnější alternativu, o které jsem tak často mluvil a svými filmy ji propagoval. Jestli je duchovnější, nedokážu teď posoudit, je ale přírodě přitakavější, zvykám si na ni a pomalu se s ní smírju a přátelím. Ta relativní spokojenost může být ale způsobena také shora zmíněnou podpůrnou filozofií.

Mnoho lidí si myslí, že když přijdou o svou vzrušující práci, přijdou o všechno.

Jako filmař, nebo ten, který má možnost lidi oslovovat, si myslíš, kdybys tu práci přestal dělat, že ti život pohasne a ztratí všechny barvy. Mému tátovi, který své papírnictví s láskou budoval už od dětství, komunisti obchod vzali a poslali ho k lopatě, když mu bylo padesát. Jistě asi hodně trpěl, nepamatuju si ale, že by jeho život pohasl. Našel si v té manuální práci to, co tam k potěšení bylo, měl spoustu koníčků, psal kroniku a deníky, sportoval a možná, paradoxně, měl víc ze života než dřív. A tak i já si říkám, že to, co se mi zdálo z výšin mého povolání šedivé a nevýrazné, začne mít své nové barvy, chuti a vůně. Člověk zákonitě pozná nové lidi, nové situace, a v nich se bude zrcadlit život se svou podobně bohatou proměnlivostí, jakou měl jeho život dřív.

Důležité asi je, aby si člověk našel něco, co ho ze života, který zrov-

na žije, opravdu oslovuje a co prožívá autenticky až nadoraz. Aby nic nepředstíral a oddal se svým sklonům. Je myslím bohužel hodně těch, kteří lásku, třeba k uměleckému dílu, předstírají a do ní se stylizují. Pak se ovšem nějaká radost ze života může těžko dostavit. Vždycky, když jsem byl v Rudolfinu, pozoroval jsem lidi a říkal si: kolik z nich asi prožívá to brodovské mrazení v zádech z hudebního zážitku a kolik lidí se jen tváří, že to prožívá, kolik bojuje se spánkem, kolik jich tam je jen proto, aby byli viděni, nebo dostali od tety lístek a teď trpí. A přitom by se v jiné situaci, byť třeba daleko prozaičtější, k té autentické radosti propracovali.

Které chvíle v Tvém současném životě bys označil za šťastné?

Tak třeba vážná hudba a její poslech mě stále oslovuje i utěšuje. Bývám šťastný při procházkách přírodou a nejvíc, když se mi při tom v hlavě odehrává něco zajímavého a vzrušujícího. Něco jako štěstí často kupodivu pociťuju i při nejobyčejnějších činnostech, jako je uklízení, vaření, praní, zametání a hrabání zahrady. Velkou radost mi přináší, když se přinutím myslet a psát, když se mi daří formulovat myšlenky a myšlenky druhých číst a poslouchat. Šťasten bývám při dialogu se zajímavým člověkem. No a samozřejmě, když někoho můžu mít rád, ba milovat, a cítím, že i on – tedy ona, ke mně není lhostejná. No a nešťastný naopak bývám, když mám pocit, že tyto věci nemám nebo ztrácím a neprožívám. Zoufám si taky, když se propadám do líné ničemnosti.

Poměr těchto dvou poloh je u mě zatím stále spíš ve prospěch té temnější, pracuju ale vědomě na tom, aby se poměr sil vyrovnával.

Jak třeba?

No třeba když se cítím být zdravý a neduhy se mi zdají zvládnutelné a tolerovatelné, nutím se k tomu, abych interpretoval věci radostněji a nebral věci života tak těžce, jak mi velí moje letora – no prostě podle toho neslušného hesla: když nejde o život, že jde o holé nic.

Tys odešel sice od filmařiny, ale ne od tvorby. Mám na mysli Tvé sloupky do novin. Bereš to tedy tak, že jsi ukončil jen jednu etapu tvůrčího života a teď nastoluješ další? Žes vlastně tvorbu neopustil, jen na sebe vzala jinou podobu?

Dalo by se to tak říct. Rozdíl je jen v tom, co za tvorbu budu považovat. To mé psaní do novin je závislé na zájmu světa, a ten je vrtkavý a pomíjivý. Patří tedy spíš k mým nejistotám. Snažím se tedy, abych dělal hodně věcí, které bych za tvorbu mohl považovat a byly to přece jen trvalky. Když vedu třeba často nerovný, ale nakonec úspěšný boj s počítačem a jeho záludnostmi, považuji to v mém věku za podobné vítězství jako kdysi, když jsem šel vyučovat kameru do Ulmu, neuměl německy a za tři měsíce, když jsem si to tam odbřečel a odtrpěl, jsem v němčině slušně komunikoval. Západní kultura nám radí, abychom interpretovali jako úspěch jenom to, co je vyměnitelné za peníze a přináší všeobecné uznání. Ale když necháš jakoby zavánout ty východní větry a děláš věci sobecky pro svou radost, tak zjistíš, žes potažmo udělal hodně i pro své bližní. Jenomže to není tak okázalé. Konečně úspěch a sláva polní je tráva.

Když teď žiju na venkově, vidím pro sebe výzvu v tom, naučit se sestupovat do těch hustých vrstev atmosféry s určitou noblesou a být při tom zvědavým pozorovatelem, protože mě jistě čeká něco, co jsem ještě nezažil. Je to trošku paralela k tomu odsouzení na smrt, který jde na popravu a je zvědavý na to, jestli zachytí okamžik, kdy duše opouští tělo. A tou zvědavostí se jeho strach ze smrti rozpouští. Největším mým úspěchem by bylo, kdyby mě na tom sestupu z té stolové hory čekaly vzrušující zážitky a kdybych tak mohl potvrdit domněnky optimistů, že v tom posledním dějství života se mohou odehrávat věci, o které by bylo škoda přijít.